

O‘ZBEK TILIDAGI DUOLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Sultonov Abdurahmon Shavkat o‘g‘li

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi

70230101 – Lingvistika (arab tili) yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi duo birliklarining lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Unda duo hodisasi xalqning diniy e‘tiqodi, marosimiy tafakkuri, ijtimoiy munosabatlari, nutqiy odobi va milliy qadriyatlari bilan bog‘liq ko‘p qatlamli lisoniy birlik sifatida yoritiladi. O‘zbek tilidagi duolarning olqish, fotiha, ezgu tilak va afsun-duo kabi birliklar bilan aloqasi, shuningdek, ularning kommunikativ vaziyatlarda bajaradigan vazifalari ochib beriladi. Maqolada duolarning baraka, omonlik, shifo, farzand, rizq, safar va marhumni xotirlash kabi mavzuviy guruhlarining lingvomadaniy jihatdan izohlanadi.

Kalit so‘zlar: duo, lingvomadaniyat, olqish, fotiha, ezgu tilak, nutqiy odob, marosimiy nutq, o‘zbek tili.

Аннотация: В статье рассматриваются лингвокультурные особенности молитвенно-благопожелательных единиц в узбекском языке. Молитва интерпретируется как многослойная языковая единица, отражающая религиозное мировоззрение, обрядовое мышление, социальные отношения, речевой этикет и национальные ценности народа.

Ключевые слова: молитва, лингвокультура, благопожелание, фатиха, речевой этикет, обрядовая речь, узбекский язык.

Abstract: The article analyzes the linguocultural features of prayer and blessing formulas in the Uzbek language. Prayer is interpreted as a multilayered linguistic unit reflecting religious worldview, ritual thinking, social relations, speech

etiquette and national values. Special attention is paid to the relation of Uzbek prayers with blessings, fatiha formulas, good wishes and ritual verbal expressions.

Keywords: prayer, linguoculture, blessing, fatiha, good wish, speech etiquette, ritual speech, Uzbek language.

Kirish

XX asrning so‘nggi choragidan boshlab jahon tilshunosligida tilni faqat ichki tizim sifatida emas, balki uni qo‘llovchi inson, uning tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy muhiti bilan bog‘liq holda o‘rganish kuchaydi. Bunday yondashuv til birliklarini insonning dunyoni anglashi, qadriyatlar tizimi, diniy e‘tiqodi, ruhiy holati va ijtimoiy munosabatlari bilan uzviy bog‘liq holda talqin etishga imkon beradi. Shu nuqtayi nazardan, duo birliklari o‘zbek tilining faqat diniy nutq qatlamiga mansub hodisasi emas, balki xalqning madaniy xotirasi, axloqiy mezonlari va nutqiy odobini ifodalovchi muhim lisoniy birlikdir.

O‘zbek madaniy muhitida duo inson hayotining deyarli barcha muhim vaziyatlari bilan bog‘liq holda qo‘llanadi. Farzand tug‘ilishi, nikoh, safarga chiqish, kasal ko‘rish, mehmon kutish, hosil yig‘imi, marhumni xotirlash, yoshlarni duo qilish, oq yo‘l tilash kabi holatlarda duo ijtimoiy-madaniy vazifani bajaradi. Bu birliklar orqali so‘zlovchi nafaqat ezgu tilak bildiradi, balki muayyan qadriyatni tasdiqlaydi, tinglovchiga ruhiy madad beradi, jamoa birdamligini mustahkamlaydi hamda xalqona axloqiy me‘yorlarni nutq orqali qayta ishlab chiqaradi.

Maqolaning maqsadi o‘zbek tilidagi duolarning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash, ularning mavzuviy guruhleri, kommunikativ vazifalari, xalqona va diniy qatlamlari hamda nutqiy odob bilan bog‘liq jihatlarini yoritishdan iborat. Tadqiqotda tavsifiy, semantik va lingvomadaniy tahlil metodlaridan foydalanildi. Asosiy e‘tibor o‘zbek tilidagi duo birliklarining olqish, fotiha, ezgu tilak va marosimiy nutq bilan munosabatiga qaratildi.

Duo birliklarining lingvomadaniy tabiati

O'zbek tilidagi duo birliklari xalqning ko'p asrlik ma'naviy tajribasi, turmush tarzi, urf-odatlar va nutqiy odobi bilan chambarchas bog'liq. Duo o'zbek madaniyatida faqat Allohga murojaat yoki diniy ibodat shakli sifatida emas, balki ezgu niyat bildirish, baraka tilash, omonlik so'rash, fотиha berish, tasalli berish va ijtimoiy munosabatni yumshatish vositasi sifatida ham amal qiladi. Shu bois duoni lingvomadaniy birlik sifatida tahlil qilishda uning shakliy qurilishi bilan birga qo'llanish vaziyati, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabat, nutqning marosimiy yoki maishiy xarakteri ham e'tiborga olinishi zarur.

Duo birliklarida xalqning borliq haqidagi tasavvurlari, taqdir, rizq, baraka, sog'lik, umr, nasl, omonlik, sabr, rahmat va najot kabi tushunchalarga munosabati mujassam bo'ladi. Masalan, "Umringiz uzoq bo'lsin", "Alloh baraka bersin", "Boshingiz omon bo'lsin", "Yo'lingiz ochiq bo'lsin", "Farzandlaringizning rohatini ko'ring" kabi birliklar oddiy tilakdan ko'ra kengroq ma'naviy-semantik yuklamaga ega. Ular orqali so'zlovchi tinglovchiga faqat yaxshi niyat bildirmaydi, balki o'zbek xalqiga xos oilaparvarlik, kattalarga hurmat, farzandni qadrlash, rizq-halollik, omonlik va jamoaviy qo'llov g'oyalarini ham ifodalaydi.

Lingvomadaniy jihatdan duo birliklari ikki asosiy qatlamning tutashuvida namoyon bo'ladi. Birinchi qatlam diniy-ma'rifiy qatlam bo'lib, unda Alloh, rahmat, baraka, jannat, gunoh, sabr, shifo kabi diniy tushunchalar faol ishtirok etadi. Ikkinchi qatlam esa xalqona-marosimiy qatlam bo'lib, unda ota-ona roziligi, oq fотиha, dasturxon barakasi, el-yurt omonligi, to'y va maraka bilan bog'liq tilaklar yetakchi o'rin egallaydi. Aynan shu ikki qatlam o'zbek duolarining milliy-madaniy rang-barangligini ta'minlaydi.

Duo, olqish va fотиha munosabati

O'zbek xalq og'zaki ijodida duo ko'pincha olqish bilan yaqin ma'noda qo'llanadi. Olqish xalq tafakkurida ijobiy baho, ezgu istak va ma'naviy qo'llab-

quvvatlashni ifodalovchi qadimiy nutqiy hodisa hisoblanadi. Duo esa diniy-semantik asosga ega bo'lishi bilan birga, olqishning ma'no maydoni bilan uzviy tutashadi. Shu sabab o'zbek tilidagi ko'plab duo birliklarini faqat sof diniy matn sifatida emas, balki xalqona tilak va ijtimoiy munosabat vositasi sifatida ham baholash mumkin.

Fotiha birliklari ham duo tizimining muhim tarkibiy qismidir. O'zbek madaniyatida "fotiha berish", "oq fotiha olish", "duo olish" kabi ifodalar ijtimoiy rozilik, ma'naviy ruxsat va ezgu niyatni bildiradi. Ayniqsa, ota-onadan, ustozdan, oqsoqoldan yoki el hurmatidagi kishidan duo olish o'zbek mentalitetida muhim qadriyat hisoblanadi. Bu holat til birliklarida ham aks etadi: "Ota-onang duosini ol", "Ustoz duosi bilan yuksal", "Oq fotiha bilan yo'lga chiq" kabi ifodalar shaxsning jamiyatdagi harakati ma'naviy rozilik bilan bog'lanishini ko'rsatadi.

Duo va olqish birliklari qarg'ish bilan aksiologik oppozitsiya hosil qiladi. Olqish va duo ezgulik, baraka, omonlik va rohat tilashga qaratilgan bo'lsa, qarg'ish salbiy baho, norozilik va yomon oqibat istagini ifodalaydi. Bu qarama-qarshilik o'zbek xalqining axloqiy tasavvurida yaxshi va yomon, savob va gunoh, baraka va zavol, rozilik va norozilik kabi qadriyatlar til orqali qanday belgilanayotganini ko'rsatadi. Demak, duo nafaqat lisoniy birlik, balki xalqning ijobiy baho tizimini ifodalovchi aksiologik hodisa hamdir.

O'zbek duolarining mavzuviy guruhleri

O'zbek tilidagi duolar mavzuviy jihatdan nihoyatda rang-barangdir. Ularni shartli ravishda bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhni baraka va rizq tilash bilan bog'liq duolar tashkil etadi: "Alloh rizqingizni keng qilsin", "Dasturxoningizdan baraka arimasin", "Topganingizga baraka bersin", "Halol rizq nasib qilsin" kabi birliklar o'zbek xalqining mehnat, halollik va dasturxon qadriyatlariga munosabatini ifodalaydi. Bunday duolarda moddiy farovonlik faqat

boylik sifatida emas, balki halollik, qanoat va oilaviy tinchlik bilan bog‘liq holda talqin qilinadi.

Ikkinchi guruhni sog‘lik, umr va omonlik tilashga oid duolar tashkil qiladi. “Sog‘ bo‘ling”, “Umringiz uzoq bo‘lsin”, “Tan-u joningiz omon bo‘lsin”, “Alloh shifo bersin”, “Dardingizga davo bersin” kabi birliklar kundalik muloqotda juda faol qo‘llanadi. Bu duolar ko‘pincha kasal ko‘rish, keksalarni yo‘qlash, safardan qaytgan kishini kutib olish yoki oddiy salomlashuv vaziyatlarida aytiladi. Ularda inson hayoti, sog‘ligi va omonligi eng oliy ne‘mat sifatida qadrlanadi.

Uchinchi guruh oilaviy hayot, farzand va nasl davomiyligi bilan bog‘liq duolardir. “Farzandlaringiz kamolini ko‘ring”, “Uylaringiz to‘yga to‘lsin”, “Baxtli bo‘linglar”, “Qo‘sha qaringlar”, “Alloh solih farzand bersin” kabi birliklar o‘zbek madaniyatida oila institutining alohida qadrlanishini ko‘rsatadi. Bu duolarda shaxsiy baxt jamoaviy quvonch bilan bog‘lanadi, farzand esa nasl davomiyligi, ota-ona rohatini ko‘rish va jamiyatning ma‘naviy barqarorligi ramzi sifatida tasavvur qilinadi.

To‘rtinchi guruh safar, yo‘l va ish boshlash vaziyatlariga oid duolardir. “Yo‘lingiz bexatar bo‘lsin”, “Oq yo‘l”, “Ishingizga rivoj bersin”, “Boshlagan ishingiz xayrli bo‘lsin” kabi birliklar harakat, tashabbus va kelajak bilan bog‘liq ijobiy niyatni ifodalaydi. O‘zbek madaniyatida safarga duo bilan kuzatish, ishni fотиha bilan boshlash, katta qaror oldidan oqsoqollardan duo olish qadimiy nutqiy-madaniy amaliyot sifatida yashab kelmoqda.

Beshinchi guruh motam va marhumni xotirlash bilan bog‘liq duolardir. “Joylari jannatda bo‘lsin”, “Alloh rahmatiga olsin”, “Oxirati obod bo‘lsin”, “Qabrlarini nurga to‘ldirsin” kabi birliklar musibat paytida tasalli berish, qayg‘uni yengillashtirish va diniy e‘tiqod orqali ruhiy tayanch yaratish vazifasini bajaradi. Bunday duolar o‘zbek xalqining motam madaniyatida muhim o‘rin egallaydi.

Ularda marhumga rahmat tilash bilan birga tiriklarga sabr va bardosh tilash mazmuni ham mavjud.

Kommunikativ va pragmatik vazifalar

Duo birliklari o'zbek nutqida muayyan kommunikativ vazifalarni bajaradi. Avvalo, ular ezgu niyatni ifodalash vositasidir. So'zlovchi duo orqali tinglovchiga nisbatan ijobiy munosabatini bildiradi, uning hayoti, sog'ligi, oilasi yoki ishiga yaxshilik tilaydi. Ikkinchidan, duo ijtimoiy yaqinlikni mustahkamlaydi. Katta-kichik, ota-ona va farzand, ustoz va shogird, mezbon va mehmon o'rtasidagi munosabatlarda duo hurmat, ehtirom va samimiyat belgisi sifatida ishlatiladi.

Uchinchidan, duo marosimiy nutqning tarkibiy qismi hisoblanadi. To'y, fотиha, xatna, nikoh, dafn, xotira marosimi, hayit, iftor, mehmondorchilik kabi vaziyatlarda duo odatda nutqiy yakunlovchi yoki ma'naviy tasdiqlovchi vazifani bajaradi. Marosimda aytilgan duo jamoaning umumiy niyatini ifodalaydi va muayyan voqeani ma'naviy jihatdan mustahkamlaydi. Masalan, dasturxon so'ngida qilinadigan duo nafaqat ovqat uchun shukr, balki mezbon xonadoniga baraka, el-yurtga tinchlik, marhumlarga rahmat va kelajak avlodga saodat tilash mazmunini ham o'z ichiga oladi.

To'rtinchidan, duo nutqiy odob vositasidir. O'zbek muloqot madaniyatida rahmat aytish, minnatdorchilik bildirish yoki xayrlashish ko'pincha duo shaklida ifodalanadi: "Rahmat, baraka toping", "Alloh rozi bo'lsin", "Kam bo'lmang", "Uylaringiz tinch bo'lsin". Bu birliklar oddiy etik formula vazifasini bajarsa-da, ularning ichki semantikasida diniy va madaniy konnotatsiya mavjud. Shu sabab ular nutqqa samimiyat, hurmat va emotsional iliqlik bag'ishlaydi.

Beshinchidan, duo psixologik madad vazifasini ham bajaradi. Kasallik, yo'qotish, xavotir, safar yoki qiyin qaror oldidan aytilgan duo inson ruhiyatiga taskin beradi. Bunday vaziyatlarda duo so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida hamdardlik,

ishonch va ma'naviy yaqinlik hosil qiladi. Shu jihatdan duo pragmatik jihatdan oddiy axborot emas, balki ta'sirchan nutqiy aktdir.

Lingvomadaniy tahlil natijalari

O'zbek tilidagi duo birliklarining lingvomadaniy tahlili shuni ko'rsatadiki, ular xalq mentalitetida asosiy o'rin tutuvchi qadriyatlarni bevosita aks ettiradi. Bu qadriyatlar orasida imon-e'tiqod, ota-ona roziligi, kattaga hurmat, farzand kamoli, oilaviy tinchlik, halol rizq, mehmondo'stlik, jamoaviy birdamlik va marhumlarni e'zozlash alohida ajralib turadi. Duo birliklarida shaxsning baxti ko'pincha oila, el-yurt va avlod farovonligi bilan birgalikda tasavvur qilinadi. Bu esa o'zbek madaniyatida individual manfaatdan ko'ra jamoaviy qadriyatlar ustuvor ekanini ko'rsatadi.

Duolarning semantik tuzilishida "baraka", "omonlik", "rahmat", "rizq", "shifo", "fotiha", "oq yo'l", "kamol", "sabr" kabi tayanch konseptlar muhim o'rin tutadi. Ushbu konseptlar o'zbek tilida faqat lug'aviy birlik sifatida emas, balki madaniy mazmun tashuvchi belgilar sifatida yashaydi. Masalan, "baraka" so'zi moddiy ko'payishdan tashqari ma'naviy to'kinlik, halollik, oilaviy tinchlik va ilohiy marhamat ma'nolarini ham qamrab oladi. "Oq yo'l" ifodasi esa yo'lning ochiq va bexatar bo'lishi bilan birga, oq niyat, rozilik va kelajakdagi muvaffaqiyatni bildiradi.

O'zbek duolarining yana bir muhim xususiyati ularning formulaviyligidir. Ko'plab duolar tayyor shaklda qo'llanadi va nutq vaziyatiga qarab faollashadi. Masalan, to'yda "Qo'sha qaringlar", kasal ko'rganda "Alloh shifo bersin", marhum haqida "Joylari jannatda bo'lsin", safarda "Oq yo'l" deyish odat tusiga kirgan. Bu formulaviylik duolarning xalq xotirasida barqaror saqlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, har bir formula muayyan ijtimoiy vaziyatga mos madaniy kod vazifasini bajaradi.

Qiyosiy jihatdan qaralganda, arab va o'zbek duolari o'rtasida umumiylik ham, farqlilik ham mavjud. Umumiylik shundaki, har ikki tilda duo ezgulik tilash, himoya so'rash, baraka, rahmat, omonlik va ma'naviy madad ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Farqli jihat esa shundaki, arab tilidagi duolarda Qur'oniyl-hadisiyl va diniyl-formulaviyl qatlam kuchliroql namoyon bo'lsa, o'zbek tilidagi duolarda diniyl qatlam bilan birga xalqona, marosimiyl va maishiyl qatlam nihoyatda faol yashaydi. Bu farql ikki xalqlning tarixiyl tajribasi, madaniyl muhit va nutqiyl odob tizimi bilan bog'liqlidir.

Xulosa

O'zbek tilidagi duo birliklari xalqlning diniyl e'tiqodi, milliyl-madaniyl qadriyatlari, marosimiyl tafakkuri va nutqiyl odobini mujassam etgan ko'p qatlamli lingvomadaniyl hodisadir. Ular faqat diniyl murojaat shakli bo'lib qolmay, kundalik muloqot, oilaviyl munosabat, marosimiyl nutq, minnatdorchilik, tasalli va ijtimoiyl rozilik ifodasi sifatida ham faol qo'llanadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek duolari olqish, fotiha, ezgu tilak va afsun-duo kabi birliklar bilan tutash holda rivojlangan. Ularning mazmunida baraka, omonlik, shifo, farzand, rizql, safar, marhumni xotirlash, sabr va rohat kabi konseptlar yetakchi o'rin egallaydi. Mazkur birliklar xalqlning axloqiyl qarashlari, ijtimoiyl munosabatlari va ma'naviyl ehtiyoqlarini til vositasida ifodalab beradi.

Demak, o'zbek tilidagi duolar lingvomadaniyl jihatdan xalql tafakkurining barqaror va ta'sirchan qatlamlaridan biridir. Ularni semantik, pragmatik va lingvomadaniyl aspektda tadqiq etish o'zbek xalqlning nutqiyl madaniyati, diniyl-ma'naviyl dunyoqarashi hamda qadriyatlar tizimini chuqurroql anglashga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu birliklarni arab, fors, turk va boshqa tillardagi mos formulalar bilan qiyosiy o'rganish qiyosiy tilshunoslik va lingvokulturologiya uchun muhim ilmiyl natijalar berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2017.
2. Sarimsoqov B. Olqishlar va qarg‘ishlar // O‘zbek folklori ocherklari. Uch tomlik. 1-tom. – Toshkent: Fan, 1988. – B. 138–139.
3. Qo‘chqorov N. O‘zbek xalq olqishlarining janr xususiyati va badiiyati: filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 1994.
4. Eshboyeva F.X. O‘zbek xalq qarg‘ishlarining janr xususiyati va badiiyati: filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2008.
5. Murodov M. Qarg‘ish va olqish // Sarchashmadan tomchilar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1984. – B. 123–133.
6. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi: darslik. – Toshkent: Musiqqa, 2010. – 368 b.
7. Mirzayev T., Turdimov Sh., Jo‘rayev M., Eshonqulov J., Tilavov A. O‘zbek folklori: darslik. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2020. – 400 b.
8. Aripov M.P. Turk tilidagi tilak, olqish va duolarning lingvomadaniy va lingvopoetik xususiyatlari: diss. avtoref. – Toshkent, 2022.
9. Sultonov A.Sh. Arab va o‘zbek tillaridagi duolarning semantik-sintaktik strukturasi va lingvomadaniy xususiyatlari. Magistrlik dissertatsiyasi. – Toshkent, 2026.